

Liisa Steinby

Kulttuuri-imperialismia vastaan: komparatismi maailmankirjallisuuden tutkimuksena

Elämme kulttuurisen globalisaation aikaa. Siitä, mitä tämä tunnustettu tosiseikka tarkoittaa, ei kuitenkaan vallitse yksimielisyyttä: se voi tarkoittaa kulttuurin ennen näkemätöntä yhdenmukaistumista, kun (amerikkalainen) populaarikulttuuri on päässyt globaalisesti määräävään asemaan (ks. Moser 2013, 161), tai se voi tarkoittaa globaalisesti näkyviin tulleiden kulttuurien ja alakulttuurien tavatonta kirjoa. Mitä nämä vaihtoehdot merkitsevät vertailevan kirjallisuudentutkimuksen kannalta? Edellinen voisi merkitä kirjallisuudentutkimuksen muuttumista yhdestä keskeisestä humanistisesta opinalasta markkinoinnin ja kulutuksen sosiologiaksi, joka kenties voisi olla ideologiakriittistäkin, kun taas jälkimmäinen merkitsisi suurta haastetta kirjallisuudentutkimukselle, jonka tulisi nyt kattaa valtavan paljon laajempi alue kuin ne joidenkin Euroopan maiden (ja Amerikkojen) pääkirjallisuudet, joihin perinteinen komparatismi on keskittynyt. Jälkimmäistä vaihtoehtoa edustavat viimeaikaiset keskustelut, joissa komparatistien ytimeen on nostettu maailmankirjallisuuden käsite (ks. Zymner & Hölter 2013a) tai joissa maailmankirjallisuus on suorastaan syrjäyttänyt komparatistien (D'haen, Damrosch & Kadir [eds.] 2012). Näissä keskusteluissa uutta, globaalia perspektiiviä pidetään edistysaskeleena Eurooppa-keskeisyydestä luopumisen tai sen vähenemisen takia: enää ei voi viattomasti – mutta tosiasiallisesti kulttuuri-imperialistisesti – puhua maailmankirjallisuudesta tarkoittaen eurooppalaisia kirjallisuuksia.

Horisontin laajeneminen on nostanut esille toisaalta kysymyksen maailmankirjallisuuden käsitteen ja idean historiasta sekä niiden läsnäolosta modernissa kirjallisuudentutkimuksessa Goethesta alkaen, toisaalta kysymyksen maailmankirjallisuuden tutkimuksen metodisesta haasteesta: miten tutkia koko maailman kirjallisuutta? Kysymykset yhdistämällä voi mielestäni päästä käsiksi komparatistien nykytilaan. Tarkastelen tässä artikkelissa maailmankirjallisuuden tutkimuksen metodia ja maailmankirjallisuuden idean merkitystä modernin kirjallisuustieteen synnyssä ja kehityksessä. Esitän, että maailmankirjallisuuden tutkiminen syntyi itse asiassa samassa kohdissa kuin moderni kansalliskirjallisuuden tutkimus ja että kumpikin oli tutkimusotteeltaan filologista. Tarkastelen lyhyesti kahden komparatistien merkkiteoksen, Erich Auerbachin *Mimesiksen* (1946) ja Ernst Robert Curtiuksen tutkimuksen *Euroopäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (1948), suhdetta ylikansallisen kirjallisuuden ideaan sekä metodikysymykseen. Tämä jälkeen esittelen lyhyesti Franco Morettin ja David Damroschin

ratkaisuehdotukset siihen, miten kirjallisuudentutkimuksen tulisi muuttua vastaamaan sen laajentunutta kohdetta. Lopuksi luonnostelen vastausta komparatiivisen tutkimuksen uusiin haasteisiin.

Herder ja Goethe maailmankirjallisuudesta ja komparatiivisesta tutkimuksesta

Olemme tottuneet ajattelemaan, että komparatiivinen tutkimus syntyi myöhemmin kuin kansalliskirjallisuuksiin kohdistuva tutkimus, jonka alku sijoittuu romantiikan aikakauteen noin vuoden 1800 paikkeille. Tämä on totta sikäli, että kansalliskirjallisuuksien tutkimus vakiintui yliopistollisina oppiaineina jo 1800-luvun kuluessa, vertaileva tutkimus pääasiassa vasta toisen maailmansodan jälkeen (ks. Solte-Gresser 2013; Gymnich 2013). Vertaileva, ylikansallinen tutkimusote syntyi kuitenkin samanaikaisesti kuin uudenaikainen kirjallisuushistoriallinen lähestymistapa ylipäänsä, eli 1700-luvun lopulla. Uudenaikainen kirjallisuuden historiallinen tarkastelutapa, jonka aloittajana voidaan pitää Johann Gottfried Herderiä (ks. esim. Lempicki 1968, 360), syntyi alun perin kulttuurien ja kirjallisuuksien vertailun yhteydessä (Mayo 1969; Gossens 2011, 54–56).¹ Herderiltä löytyy myös ajatus maailmankirjallisuudesta, joka on laajempi kuin klassisen eurooppalaisen kirjallisuuden traditio, vaikkei hän käytä sanaa ”maailmankirjallisuus” (ks. Gillies 1931–1933; Gossens 2011, 62): hänen perusväitteensä on, että huomionarvoista kirjallisuutta – kirjoitettua tai suullista – löytyy kaikista kulttuureista ja se on kaikkialla erilaista. Tämä ajatus siirtää lopullisesti syrjään siihen asti vallinneen myöhäisklassisen käsityksen, jonka mukaan on olemassa yleispätevä hyvän kirjallisuuden mitta, joka on annettu eurooppalaisen kirjallisuuden klassikoissa ja eksplikoitu klassisissa runousopeissa (ks. Casanova 2004, 75–81).

Herderin teesi on, että kielet, kulttuurit ja kirjallisuudet ovat kehittyneet erilaisiksi erilaisissa maantieteellisissä ja sosiaalisissa olosuhteissa. Runous ilmentää tietylle aikakaudelle ja kulttuurille ominaista elämismailmaa: se luo kuvaston, jonka kautta kulttuuri ymmärtää itseään. Kulttuuriset maailmat eivät kuitenkaan ole suljettuja, vaan paneutumalla tiettyyn kieleen ja tietyn kulttuurin runouteen ja tarkastelemalla jokaista teosta laajemman maantieteellisen, sosiaalisen ja kulttuurisen kontekstin osana voimme ymmärtää hermeneuttisessa kehässä sekä yksittäistä teosta että kulttuuria (ks. esim. Herder 1985; 1993). Toisten kansojen ja toisten aikakausien kirjallisuudessa on paljon merkittävää runoutta, ja kirjallisuushistorioitsijan tehtävänä on tätä toisenlaista koskevan tiedon välittäminen oman aikakauden ja oman kulttuurin ihmisille ja sen tuominen oman kulttuurin runoilijoiden näkyviin ja käyttöön, minkä myötä kieli ja kulttuuri rikastuvat ja kehittyvät (esim. Herder 1985, 187).

Herderin historistisessa ja kontekstualisoivassa kirjallisuuden tarkastelussa yksi tärkeä toimintatapa on vertailu (ks. esim. Herder 1985). Hän vertailee esimerkiksi kreik-

kalaisia ja saksalaisia epigrammin kirjoittajia toisiinsa pyrkien määrittämään kunkin kirjailijan erityislaadun (Herder 1994). Vertailu ulottuu teosten rytmisiin, metrisiin ja kuvakielen yksityiskohtiin, mutta samalla hän vertailee toisiinsa kokonaisia kulttuureja ja aikakausia, joita hän ei kuitenkaan näe monoliittisina vaan sisäisesti vaihtelevina ja myös toinen toisiltaan vaikutteita omaksuvina. Herder (1984; 1985) kutsuu omia tutkielmiaan oman aikansa saksalaisesta kirjallisuudesta fragmenteiksi, millä hän korostaa sitä, että kukin osatutkielma on vain pieni palanen kokonaissynteesiä, jota ei sellaiseenaan ole koskaan mahdollista saavuttaa mutta jonka ajatus silti ohjaa yksittäisten teosten ja kirjallisten ilmiöiden tulkintaa.

Suurin osa Herderin tarkastelemasta kirjallisuudesta on eurooppalaista, ja siihen sisältyy kirjoitetun lisäksi myös suullista kirjallisuutta, esimerkiksi serbialaista kansanrunoutta. Hänen kansanrunouden antologiansa sisältävät runoutta Euroopan pienemmiltä kielialueilta ja myös Euroopan ulkopuolelta. Yhdessä pääteoksistaan, *Vanhan testamentin* runoutta käsittelevässä *Vom Geist der Ebräischen Poesie* -tutkielmassa (1782–1783), Herder (1993, 1194–1196) nostaa esille eurosentrismen rajat todetessaan, ettei eurooppalainen runousoppi sovellu *Vanhan testamentin* runouden tarkasteluun. Hän myös arvostelee Winckelmannia siitä, että tämä esittää kreikkalaisen kulttuurin kuin itsestään syntyneenä, tarkastelematta sen juuria Lähi-idän ja etenkin Egyptin kulttuurissa (Herder 1984, 221). Herderin kirjallisuuskäsitys onkin periaatteessa globaali, koko maailman kattava; sitä voidaan kutsua myös transnationaaliseksi (ks. Gossens 2011, 49–62). Käytännössä rajat asettaa tarkastelijan kielitaito: kielitaitomme rajaa meille sen alueen, jolla meillä on mahdollisuus ymmärtää syvällisesti toista kulttuuria, toisia aikakausia ja niiden ihmisiä.

Herderistä alkava romantiikan aikakauden kirjallisuushistoriallinen tutkimus oli aluksi laaja-alaista. Schlegel-veljesten kirjallisuushistoriat (August Wilhelm Schlegelin *Über dramatische Kunst und Litteratur*, 1809–1811, ja Friedrich Schlegelin *Geschichte der alten und der neuen Litteratur*, 1815) kattoivat Euroopan keskeisten maiden kirjallisuudet ja ulottuivat antiikista kirjoittajien omaan aikaan. Friedrich Schlegel kuului lisäksi sanskritin kielen ja kirjallisuuden harrastuksen pioneereihin Euroopassa. Jo 1800-luvun alkupuolella kirjallisuushistorian normaalimuodoksi tuli kuitenkin yksittäisen kansakunnan kirjallisuuden käsittävä historia. On tärkeää huomata, että Herderistä alkoi siis sekä kansallisuusrajat ylittävä tutkimus että kansalliskirjallisuuksien tutkimus. Jälkimmäinen vei ylivoimaisen voiton 1800-luvulla, kun Napoleonin sotien yhteydessä kysymys kansallisuudesta kytkettiin politiikkaan.

Myös Goethe on nähty sekä komparatismiin (ks. esim. Guillén 1993, 40; Said 2004, 95) että transnationaalisen kirjallisuuskäsityksen aloittajana (ks. esim. Pizer 2000, 214). Goethe oli 1770-luvun alussa omaksunut Herderin laaja-alaisen, historiallisen ja kontekstualisoivan käsityksen runoudesta sekä ajatuksen kirjallisuuden kuulumisesta

kaikille kansakunnille ja kulttuureille. Kiinnostuksensa Euroopan ulkopuolista runoutta kohtaan ja halunsa vuorovaikutukseen sen kanssa hän osoittaa muun muassa runo-kokoelmassaan *West-östlicher Divan* (1819), joka on kirjoitettu mukailleen 1300-luvulla elänyttä persialaista runoilijaa Hafizia.

Maailmankirjallisuus-nimitys tulee esille ensimmäisen kerran Goethen keskustelussa Johann Peter Eckermannin kanssa tammikuun viimeisenä päivänä vuonna 1827. Kuvailtuaan Eckermannille lukemaansa kiinalaista romaania, jonka hän sanoo olevan vain murto-osa Kiinan arvokkaasta kirjallisuudesta, Goethe kertoo uskovansa, että kansalliskirjallisuuksien aika on ohi ja että kirjailijoiden tulisi joututtaa siirtymistä uuteen maailmankirjallisuuden aikakauteen. Tosin hän samalla korostaa, että todella esikuvallinen kirjallisuus löytyy antiikin Kreikasta. (Eckermann s.d., 180.) Goethe siis esittelee maailmankirjallisuuden ajatuksen alkuaan yhteydessä, jossa ”maailma” ei tarkoita ainoastaan Eurooppaa; toisissa yhteyksissä hän kuitenkin samaistaa maailmankirjallisuuden Euroopan kirjallisuuteen (ks. Goethe 1999, 500). Goethen Eckermannille esittämässä muodossa ”maailmankirjallisuus” sisälsi ajatuksen kirjailijoiden välisten yhteyksien rakentamisesta (lähinnä Euroopassa) yli kansallisuusrajojen, mikä tiedonkulun nopeuduttua oli tullut entistä paremmin mahdolliseksi (Eckermann s.d., 180; ks. myös esim. Birus 1995, 14–16). Laajemmassa mielessä se kuitenkin merkitsi ajatusta kirjallisuuden yleismaailmallisesta luonteesta, joka käsittää sekä ajatuksen eriytymisestä että osallisuudesta samaan ihmisyyteen (*Humanität*; ks. Gillies 1931–1933, 63–67; Birus 1995, 17, 23).

Kirjallisuuden ylikansallinen ja samalla kansallisesti, historiallisesti ja yksilöllisesti vaihteleva luonne sekä sen sidoksisuus kieleen ja kulttuuriin maailmankuvaan kuuluvat siis alun perin Herderin ja Goethen tapaan nähdä kirjallisuus. He lähestyivät kirjallisuutta paneutumalla kieleen ja laajasti käsitettyyn kulttuuriseen ja historialliseen kontekstiin. 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun komparatiivinen tutkimus on joissakin suhteissa ollut paluuta näihin näkemyksiin nationalistisen, biografistisen ja myöhemmin myös puhtaasti ”teoslähtöisen” (ja dekonstruktivistisen) kirjallisuuden tarkastelutavan vastakohtana.

Auerbach ja Curtius komparatistien esikuvina

1800-luvulla kirjallisuushistoriallinen tutkimus yhdistyi poliittisen nationalismiin pyrkimyksiin, joita Herder ja Goethe vierastivat (ks. esim. Herder 1989, 333–334; Barnard 1964, 84–86; Weber 1977, 541–554). Yliopistoissa klassillisen filologian rinnalle nousivat uudempia eurooppalaisia kieliä ja kirjallisuuksia koskevat filologiat, joissa tekstejä tarkasteltiin filologian perinteen mukaisesti kielen, sisällön, tekijän ja kontekstin kannalta. Käytännössä kuitenkin biografistinen lähestymistapa korostui enemmän kuin klassisessa filologiassa. Kansallisuusrajat ylittävä vertaileva tutkimus löysi tiensä

yliopistolaitokseen paljon hitaammin: ensimmäiset komparatistiset oppituolit perustettiin Ranskaan ja Sveitsiin 1800-luvun jälkipuoliskolla (ks. Solte-Gresser 2013, 25). Yleisemmin komparatistisia laitoksia alettiin perustaa Euroopassa ja Yhdysvalloissa vasta toisen maailmansodan jälkeen. Erityisesti Yhdysvalloissa vertailevan kirjallisuudentutkimuksen laitoksista tuli pian kirjallisuustieteellisten teoria- ja metodikeskustelujen ja -kehittelyjen pesäpaikkoja. Kun komparatismi aluksi oli Yhdysvalloissa suuntautunut (länsi)eurooppalaiseen kirjallisuuteen, kohdetta on 1970-luvulta lähtien laajennettu ulkoeurooppalaisten sekä hybridisten, marginaalisten ja monikulttuuristen kirjallisuuksien suuntaan. (ks. esim. Gymnich 2013, 32–34.)

Komparatistimin nousu sijoittuu 1950-luvulle tilanteeseen, jossa eurooppalainen kansallisuuspolitiikka oli näyttänyt pahimman puolensa. Saksalainen yltiönationalismi oli tuhonnut puoli Eurooppaa ja tehnyt kyseenalaiseksi koko eurooppalaisen kulttuurin. Ei ole sattumaa, että komparatistimin nousu liittyy antinationalismiin ja että sen tärkeimpiin perustajahahmoihin lukeutuu kolme saksalaista romanistia: Leo Spitzer, Erich Auerbach ja Ernst Robert Curtius. Kansallissosialismia paenneet Spitzer ja Auerbach päätyivät Yhdysvaltoihin, missä he vaikuttivat oleellisesti sikäläisen komparatiivisen tutkimuksen syntyyn (ks. esim. Apter 2006, 47). Kaikki kolme vaativat kansallisuusrajat ylittävää kirjallisuudentutkimusta. Käytännössä heidän perspektiivinsä oli yleiseurooppalainen. Spitzer oli tyylinutkija, joka pureutui esseissään kielen ja tyylin kautta esille tuleviin kulttuurisiin merkityksiin (ks. Spitzer 1928; 1948). Koska hän ei kirjoittanut laajempaa synteisiä, hänen vaikutuksensa on jäänyt vähäisemmäksi kuin Auerbachin ja Curtiuksen, joiden monumentaaliset teokset ovat näyttäneet suuntaa ylikansalliselle kirjallisuudentutkimukselle. Kolmelle tutkijalle on yhteistä filologinen metodi, joka kuitenkin toteutuu hyvin erilaisina versioina. Pohdin seuraavaksi, voivatko Auerbachin ja Curtiuksen komparatistimin merkkiteoksiksi nostetut tutkimukset tarjota metodisen esikuvan globalisaation haasteen kanssa kamppailevalle vertailevalle kirjallisuudentutkimukselle.

Auerbachin *Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur* (1946, suom. *Mimesis. Todellisuudenkuvaus länsimaisessa kirjallisuudessa*) seuraa länsimaisen kirjallisuuden kehitystä Homeroksesta ja *Vanhasta testamentista* 1900-luvun kirjallisuuteen ulottuvien esimerkkitekstien kautta, jotka ovat peräisin paitsi kreikan- ja hepreankielisestä myös latinan-, italian-, espanjan-, ranskan-, englannin- ja saksankielisestä kirjallisuudesta eri vuosisadoilta. Kuten tunnettua, Auerbachin metodina on lähteä kussakin luvussa kaunokirjallisen tekstin katkelmasta, jota hän analysoi kielen ja tyylin kannalta ja josta hän sitten avartaa näkökulmaa saman aikakauden kirjallisuuteen ja lopulta koko aikakauden maailmankuvaan. Metodista voidaan kutsua filologiseksi, jos filologia käsitetään laajassa mielessä siten, että se kattaa kaiken kielellisistä yksityiskohdista aikakauden kulttuuris-sosiaaliseen todellisuuteen (ks. Saariluoma 1993).

Auerbachin filologista metodia ei siis voi kiteyttää mekaaniseksi prosessiksi, jossa sääntöjä seuraamalla päästäisiin tutkimustulokseen.²

2000-luvulla virinnyttä keskustelua silmällä pitäen voimme kysyä, miten Auerbach onnistuu yhdistämään toisiinsa sensitiivisyyden yksittäisen tekstin erityisyydelle ja tutkimusalueen valtavuuden. Hän on reflektoinut kysymystä ja esittää, että valtavaa aineistoa koossa pitävä synteetin periaate tai lähtökohta (*Ansatzpunkt*) on löydettävissä vain intuitiivisesti (Auerbach 1967, 306). *Mimesiksessä* tällaisia lähtökohtia ovat todellisuuskuvaukset, tyylijako sekä figuran käsite (ks. Auerbach 1992, 588–590), jotka kaikki juontuvat itse kohteesta. Auerbach (1967, 309) toteaa, ettei millään yleisillä, kohteen ulkopuolelta otetuilla käsitteillä päästä syvälle itse kohteeseen. Auerbach ei liitä pohdintojaan kenenkään muun samaa kysymystä pohtineen tutkijan ajatuksiin, esimerkiksi Herderiin ja hänen fragmentin käsitteeseensä.

Saksaan jääneen Curtiuksen tutkimus *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* ("Eurooppalainen kirjallisuus ja latinankielinen keskiaika", 1948) on protesti kansallisiin rajoihin ahtautuvaa kirjallisuuden ja kulttuurin tutkimusta vastaan. Curtiuksen mukaan eurooppalainen kirjallisuus antiikista nykyaikaan on yksi kokonaisuus, jonka yhdistävänä tekijänä on keskiajan latinankielinen kirjallisuus. Curtius (1973) sanoo käyttävänsä analyyttisiä menetelmiä (22) tai "filologista mikroskopiaa" (235) tämän yhteisen pohjan tai pikemminkin rungon osoittamiseksi. Latina on koko keskiajan sivistyksen, koulutuksen ja kirkon kieli, ja tästä yhteisestä kulttuuriperinteestä juontuu suuri määrä yhteisiä ajatus- ja esitysmuotoja, jotka jatkuvat halki vuosisatojen. Curtius (71–88) tarkastelee erityisesti retoriikkaa sinä väylänä, jota kautta länsimaiseen kulttuuriin on välittynyt antiikista alkaen suuri joukko kirjallisia muotoja ja myös aiheita, kliseytyneitä ajatuksia tai topoksia. Tällaisia topoksia ovat esimerkiksi sankarin näkeminen vahvana ja viisaana (176–190), tietynlainen (idyllinen) ideaalimaisema (191–209) sekä esimerkiksi kirjan metaforan käyttäminen puhuttaessa ihmiskasvojen, ihmismielen tai luonnon "lukemisesta" (306–352). Curtius määritteleeekin tehtäväkseen pohjan luomisen yleiselle toposten tutkimukselle (92). Voidaan kuitenkin esittää vastaväite, että tällaisten yhteisten toposten säilyminen ei välttämättä merkitse sitä, että eurooppalainen kirjallisuus olisi läpi vuosisatojen säilynyt oleellisesti samana. Curtiuksen "mikroskooppiset" löydökset jäävät liian pistemäisiksi riittääkseen kokonaisuuden rungoiksi.³

Auerbachin ja Curtiuksen teokset saavuttivat klassikon asemansa sisältönsä ja laaja-alaisuutensa vuoksi, eivät siksi, että niiden filologisessa metodissa olisi nähty suuntaaviitta tulevalle komparatiiviselle tutkimukselle. Pian heidän jälkeensä tapahtui kirjallisuustieteen teoretisoituminen: kirjallisuudentutkimuksen ydinalueeksi käsitettiin erilaiset teoriat strukturalismista ja dekonstruktioista feminismiin ja diskurssianalyysiin. Myös globalisoitumiseen menttiin 1900-luvun lopulla teoria edellä, kuten esimerkiksi Edward

Saidin orientalismin (1978) ja Homi K. Bhabhan (1994) kulttuurisen hybrityden määrittelyjen kautta. Tutkimuksen horisontin laajentuminen tapahtui globalisoitumista, postkoloniaalisuutta, multikulttuurisuutta ja transnationaalisuutta koskevan teoreettisen keskustelun pohjalta (ks. esim. Gillespie 1995; Schmeling, Schmitz-Evans & Walstra [Hrsg.] 2000; Zymner & Hölter [eds.] 2013a, 145–262; D’haen, Damrosch & Kadir [eds.] 2012, 213–252), ei jatkumona Spitzerin, Auerbachin ja Curtiuksen filologiselle näkökulmalle.

Kulttuuri-imperialismin uudet muodot

Rüdiger Zymnerin ja Achim Hölterin toimittaman tuoreen *Handbuch Komparatistik. Theorien, Arbeitsfelder, Wissenspraxis* -teoksen (”Komparatistinen käsikirja: teorioita, tutkimusalueita, tiedollisia käytäntöjä”, 2013) perusteella näyttää siltä, ettei ole olemassa mitään pelkästään komparatiiviselle tutkimukselle ominaista metodologiaa tai teoriaa vaan teoreettis-metodiset tutkimusotteet ovat samoja kuin kirjallisuudentutkimuksessa ylipäätään (vrt. Zymner & Hölter 2013b, 1–2; Bernheimer 1995a, 2). Jotkin uudet suuntaukset kuten postkoloniaalinen ja monikulttuurisuuden, migranttikirjallisuuden ja hybridisen kirjallisuuden teoria näyttävät tosin erityisen soveltuvilta vertailevaan tutkimukseen, mutta niitä on käytetty myös yksittäisten maiden kirjallisuuden tutkimuksessa. Zymnerin ja Hölterin teoksen rinnalle asettuvan amerikkalaisen kokoomateoksen *The Routledge Companion to World Literature* (D’haen, Damrosch & Kadir [eds.] 2012) pohjalta vertaileva tutkimus näyttäytyy kuitenkin myös ja nimenomaan metodisena haasteena. Jo kirjan otsikko osoittaa, ettei kysymys ole pelkästään komparatistien rajojen laajentamisesta, sillä maailmankirjallisuuden käsite on syrjäyttänyt komparatistien tutkimusalan määrittäjänä. Ajatus vertailevan kirjallisuudentutkimuksen oppiaineen korvaamisesta yliopistoissa maailmankirjallisuuden ohjelmilla on peräisin yhdeltä kirjan toimittajista, David Damroschilta, joka on perustanut Harvardin yliopistoon maailmankirjallisuuden laitoksen (Institute of World Literature). Muutos tieteenalan nimessä ja institutionaalisissa rakenteissa herättää kysymyksen, millaisia ovat uudet, maailmankirjallisuuden tarkasteluun erityisesti kehitellyt menetelmät. Onnistuvatko ne välttämään kulttuuri-imperialistiset asenteet, mikä on ollut globalisoitumisen vaatimuksen lähtökohta?

Kirjallisuudentutkimuksen kohteen laajentuminen globaaliksi voidaan tulkita vaatimukseksi luoda koko maailmankirjallisuuden ja sen kehityksen kattavia teoreettisia malleja (ks. esim. Cooppan 2012). Esimerkiksi Franco Morettin (2013, 48–49) mielestä tekstianalyysien aika on ohi: voidaksemme jäsentää sellaista valtavaa massaa kuin koko maailman kirjallisuus ja sen historia meidän on katseltava kohdetta välimatkan päästä käyttäen hyväksi toisten tekemiä erityistutkimuksia, sen sijaan että itse analysoimme teoksia. Eri kirjoituksissaan Moretti esittää jonkin verran erilaisia ajatuksia siitä, millä

tavoin maailmankirjallisuuden kehitystä voidaan mallintaa: sosiologisen ”maailman-systeemien teorian” (*world-systems theory*) avulla (käsite on Immanuel Wallersteinilta; ks. Moretti 2013, 43) tai perinteisemmin puurakenteiden tai ”aaltojen” avulla, joista edellisen hän näkee soveltuvan paremmin kansallisten kirjallisuuksien ”orgaanisen” kehityksen tarkasteluun, jälkimmäisen taas ylikansallisten ilmiöiden (”virtausten”) tarkasteluun (Moretti 2013, 60–61). Moretti (2007) päätyy esittämään kvantitatiivisia ja topografisia esityksiä kirjallisuuden ilmiöistä: graafisia esityksiä, karttoja ja puurakenteita. Koska konkreettiset tekstit ovat hävinneet näkyvistä, Morettin lukija voi saada vain epämääräisen käsityksen hänen väitteidensä pätevyydestä ja merkityksestä. ”Etäältä lukeminen” (*distant reading*) antaa tarkastelijalle lähes rajattoman mielivallan nostaa kohteesta esille haluamiaan asioita.⁴

Damroschin teoksessaan *What Is World Literature?* (2003) esittämä ratkaisu kysymykseen, miten maailmankirjallisuuden voi kohdata tulematta sen valtavan määrän tyrmäämäksi, on muuttaa maailmankirjallisuuden määritelmää. Maailmankirjallisuutta ei olekaan kaikkialla maailmassa tuotettu (merkittävä) kirjallisuus vaan kirjallisuus, joka elää oman kulttuurinsa ulkopuolella toisen kulttuurin kontekstissa ja sen kielellä (Damrosch 2003, 4–5). Damroschin ehdotuksen taustalla vaikuttaa epäilemättä yhdysvaltalaisen opiskelijoiden voimakkaasti vähentynyt kiinnostus vieraiden kielten opiskeluun, mikä on vaikuttanut kieli ja kirjallisuus -aineiden alasajoon. Damroschin mallissa maailmankirjallisuuden tutkija ei ole kiinnostunut kirjallisuudesta sen alkuperäisessä vaan sen uudessa kontekstissa (6, 25). Damrosch myöntää tämän merkitsevän sitä, että ”maailmankirjallisuuksia” on yhtä monta kuin on niitä kieliä, joihin kaunokirjallisuutta käännetään, ja toteaa puhuvansa vain omasta, yhdysvaltalaisesta maailmankirjallisuudesta (27–28). Hän esittää, että lukija voi arvostaa vieraasta kulttuurista peräisin olevaa teosta ja nauttia siitä paneutumatta syvällisesti taustakulttuuriin tai lukematta sitä alkukielellä (22). Näin epäilemättä onkin; ongelma syntyy siitä, että Damrosch ei tee eroa niin kutsutun tavallisen lukijan ja tutkijan välillä. Maailmankirjallisuuden tutkijankaan ei hänen mukaansa tarvitse olla jonkin erityisalueen spesialisti: pikemminkin hän on generalisti (287), joka pystyy lukemaan monien eri maiden ja aikakausien kirjallisuutta.

Damroschin esimerkkianalyysit osoittavat kuitenkin vastoin hänen intentiotaan, miten generalistisessa luennassa kohde tosiasiallisesti palautetaan tuttuun muottiin. Meidän tulisi Damroschin (97) mukaan esimerkiksi atsteekkirunoutta lukiessamme muistaa, että atsteekkien runous oli kiinteässä yhteydessä uskonnollisiin ja poliittisiin kysymyksiin, että runoilla ilmaistiin ”vallanpitäjän brutaalia hallintoa” ja että maan valloituksen jälkeen niitä käytettiin ”vahvistamaan valloitetun kansan määrätietoisuutta sen vastustaessa täydellistä tuhoaan”.⁵ ”Brutaali hallinto” ja ”valloitetun kansan määrätietoisuus” ovat hyvin abstrakteja käsitteitä, jotka kuuluvat tarkastelijan, eivät kohteen tapaan hahmottaa asiaa. Näin tutkijan antama kontekstualisoiva tieto palaut-

taa lukijan tuttuun ja turvalliseen, ennen kuin hän on kohdannut mitään toisenlaista. Lähestymistapaa leimaa huoleton kulttuuri-imperialismi. Toista ei kohdata tämän omin ehdoin vaan toimittajan, kääntäjän ja tulkitsijan versiona ja nähtynä pelkästään lukijan aikakauden ja kulttuurin silmin. Kulttuurinen Toinen on vaiennettu, koska damroschilainen lukija ei edes yritä kuunnella, mitä tämä sanoo – hän on kiinnostunut ainoastaan siitä, mitä tapahtuu hänen omassa päässään. Näin toivoi siitä, että ”ulkopuolinen” voisi koskaan tulla kuulluksi, on lähtökohtaisesti menetetty.

Jotkut tutkijat ovat tuoneet esille, miten tutkimuksen teorialähtöisyys tuottaa jo itsessään kulttuuri-imperialistisen asenteen. Esimerkiksi Dorothy Figueira (2013, 198–199) kirjoittaa – erityisesti amerikkalaisesta – postkoloniaalisesta tutkimuksesta, että tutkimusta harjoittavat henkilöt, jotka usein eivät hallitse kohteen kieltä ja joilla on vain vähäiset tiedot kohdekulttuurista. Sen sijaan että tutkisivat kulttuureja niiden omin ehdoin, multikulturalismin ja postkoloniaalisen tutkimuksen harjoittajat toistavat totuttuja käsityksiä. Tutkimus purkaa yhä uudestaan repressiivisiä metafysisiä oletuksia ja osoittaa, miten valta on jakaantunut epätasaisesti ja tietyt ryhmät on marginalisoitu – sen sijaan että analysoitaisiin, mitä kaikkea kyseiset tekstit sisältävät ja haluavat sanoa (vrt. myös Siebers 1995, 198). Christian Moser (2013, 161–162) puolestaan kirjoittaa, että globalisaation perspektiivistä tehdyssä tutkimuksessa kohde useimmiten erotetaan kontekstistaan ja asetetaan yksinkertaistavaan globaaliin yhteyteen. Hän peräänkuuluttaa tutkimusta, joka globaalia perspektiiviä unohtamatta ottaisi huomioon kohteiden vaihtelevuuden. Esitetty kritiikki ei luonnollisesti päde ainoastaan postkoloniaaliseen tai globalisaation tutkimukseen vaan kaikkeen tutkimukseen, joka asettaa etusijalle hyvin yleiset teoreettiset mallit ja näin sivuuttaa kohteiden erityisyyden.

Johtopäätöksiä

Filologinen tutkimus syntyi alun perin historiallisesti ja kulttuurisesti toisenlaisen kohtaamista varten. Voitaisiinko sen perinnettä hyödyntää vastustettaessa kulttuuri-imperialistisia pyrkimyksiä? Esimerkiksi Gayatri Spivak (2003, 5) on esittänyt, että maailmankirjallisuutta tulisi tutkia samanlaisin valmiuksin kuin aiemmin filologian tutkimuskohdetta: kohteen kieli haltuun ottaen ja sen maailmaan paneutuen. Samanlainen ajatus esiintyy yhdysvaltalaisen komparatiivisen tutkimuksen tilaa luotaavassa Bernheimerin raportissa vuodelta 1993, jossa todetaan, että vieraiden kielten hallinta on oppialan perusta (Bernheimer [ed.] 1995b, 43). Periaatteesta ei kuitenkaan enää välttämättä tänä päivänä pidetä kiinni, kuten käy ilmi tuoreimmasta American Comparative Literature Associationin kymmenvuotisraportista (2014), jossa Damroschin ajatukset ovat voimakkaasti esillä.

Filologinen lähestymistapa ei ollut teorialähtöistä; sitä voi sanoa kohdelähtöiseksi, jos kohde käsitetään laajasti eli teoksen merkitysten ymmärtämiseksi yhteydessä sen taustakulttuuriin. Lähestymistapaa reflektoidaan hermeneutiikassa, jossa selvitetään,

miten toisen ymmärtäminen tai toisen kohtaaminen tekstin kautta tapahtuu. Herme-neutiikka ottaa huomioon myös tarkastelijan lähtökohdat (hänen esiyymmärryksensä asiasta ja sen roolin tulkinnan muodostumisessa), mutta siinä ei osoiteta mitään erityistä roolia teoreettisille käsitteille, joiden kautta kohdetta hahmotetaan.⁶

Kirjallisuudentutkimus on jo kuitenkin pitkään ollut teoriasuuntautunutta. Jos mekaaninen teorioiden soveltaminen kohteeseen osoittaa kulttuuri-imperialistista halua ottaa kohde haltuun tarkastelijan ehdoin, paneutumatta siihen, mitä se oikeastaan merkitsee ja miten se toimii alkuperäisessä kontekstissaan, on kysyttävä, onko löydettävissä sellainen teoreettisten käsitteiden käyttötapa, joka ei tekisi väkivaltaa kohteelle. Olisi harhaanjohtavaa pyrkiä eroon teorioista kokonaan ja ajatella, että tutkimusta voidaan tehdä puhtaan empiirisesti tai kokonaan kohteen ehdoin, minkään yleisten käsitteiden tai käsitysten ohjaamatta huomiota ja ajattelua. Jokin yleinen ajatus – joka eksplikoituna ja perusteltuna on ”teoria” – ohjaa aina tutkimuskysymyksen asettamista. Teoriaan ei kuitenkaan tarvitse suhtautua dogmaattisesti, vaan teorian oletuksia ja teoreettisia käsitteitä voidaan tarkastella kriittisesti kohteen valossa ja muokata niitä kohteeseen sopiviksi. Tutkimuksen pitäisikin aina olla (myös) käsitteenmuodostusta ja käsitteiden reflektiota, ei valmiiden käsitteiden soveltamista. Tämä on yhdenmukaista sen kanssa, että Auerbach vaatii, kuten esimerkiksi myös Said (2004, 61–62, 70–74, 96–97), että kirjallisuudentutkijan ei tule lähteä toisten valmiiksi määrittämistä, lukkoon lyödyistä käsitteistä, vaan käsitteet on muodostettava kohteen kohtaamisen perusteella ja niiden on pysyteltävä sitä lähellä. Koska tutkimuksen käsitteet ovat aina jossakin määrin erilaiset kuin kohteena olevan kaunokirjallisen tekstin käsitteet, lähestymistapa nostaa esille tutkijan panoksen kohteen tarkastelussa.

Kysymys teoreettisista käsitteistä – jonka tarkastelu vaatisi paljon enemmän tilaa kuin tässä on käytettävissä – liittyy maailmankirjallisuuden yhteydessä kysymykseen laajan aineiston synteessin mahdollisuudesta. Tässä on olemassa kaksi vastakkaista lähestymistapaa: voidaan lähteä yleisestä systeemin ideasta, joka pätee kaikkeen kirjallisuuteen tai ”kaikenlaisiin maailmoihin” ylipäänsä, jolloin lähtökohta on abstrakti ja kohteen ”valloittaminen” tapahtuu yhdellä kaikkeen sopivana pidetyllä välineellä, tai voidaan lähteä konkreettisesta, itse kohteesta löytyvästä periaatteesta, kuten Auerbach ja Said esittävät. Jälkimmäinen tapa tuottaa synteesejä, jotka ovat lähellä kohdetta ja samalla tietoisia hypoteettisesta ja elliptisestä luonteestaan: synteesi on yritelmä kokonaishahmotelmaksi, mutta ei ainoa mahdollinen eikä kaikkea sisältävä (ks. Steinby 2014). Kohde on aina isompi kokonaisuus kuin mitä yhdessä tutkimuksessa voidaan siitä sanoa. Siksi synteesisikin on aina elliptinen, fragmentti kaikesta siitä, mitä kohteesta voi löytää. Se, että kirjallisuuden historiaa kirjoitetaan fragmentein, oli jo Herderin ajatus. Synteessin välttämättömyyden mutta samalla sen väliaikaisuuden ja fragmentaarisuuden ymmärtäminen on asenne, joka ohjaa kirjallisuudentutkijaa itsekritiikkiin ja kohteen kuuntelemiseen.

Viitteet

¹ Claudio Guillén (1993, 27) nostaa esille italialaiset 1700-luvun kirjallisuushistoriat, joista osa oli Herderiä varhaisempia mutta jotka eivät vielä sisältäneet hänen historistista eli historian uutta luovaa luonnetta korostavaa näkemystään.

² Auerbach (1992, 591) toteaa, että *Mimesis* ei noudata perinteisen filologisen tutkimuksen vaatimuksia siinä, että siitä puuttuvat lähdeviitteet lähes kokonaan. Tämä johtuu siitä, että hän kirjoitti teoksen Istanbulissa, missä lähdeaineisto ei ollut saatavilla.

³ Curtius toi kirjallisuustieteeseen uutta myös sillä, että hän kytki kirjallisuuden uudesta koulutukseen ja sivistykseen ja korosti kliseytyneiden ajattelumuotojen ja -sisältöjen merkitystä kulttuurissa. Hän uskoo, että uutta luovan sisällön tai muodon tuottaminen on kulttuurissa paljon harvinaisempaa kuin usein ajatellaan (Curtius 1973, 395) – voimme lisätä: kuin Herder ja häntä seuraava ilmaisuestetiikka ajattelivat. Curtiuksen teos näyttää kaunokirjallisuuden tuottajan paljon vähemmän autonomisena kuin Herder, hahmossa, joka on tutunoloinen jälkfoucaultlaiselle kirjallisuudentutkimukselle. Curtiuksen voidaankin sanoa näyttävän tietä eri teksteissä toistuvien elementtien tutkimukselle, jollaista on harjoitettu hänen perustamansa topostutkimuksen lisäksi esimerkiksi uushistorismissa.

⁴ Morettin kritiikistä ks. esim. Arac (2002).

⁵ “[T]he brutality of the imperial regime”; “to strengthen the resolve of a conquered people to resist their total destruction”.

⁶ Helge Jordheim (2003) esittää Koselleckiin, Foucault'hon ja Skinneriin nojaten, että filologista lähestymistapaa olisi uudistettava ottamalla huomioon tutkittavana olevan kielen historiallinen luonne ja puhunnosten toimiminen juuri tietyissä konteksteissa. Ajatukset ovat tervetulleita mutta eivät ehkä niin uusia tekstintulkinnassa kuin kirjoittaja ajattelee. Puutteeksi hänen mallissaan jää, että tutkijan käyttämien teoreettisten käsitteiden luonnetta ja funktiota ei tarkastella.

Lähteet

American Comparative Literature Association 2014. *The 2014–2015 Report on the State of the Discipline of Comparative Literature*. <http://stateofthediscipline.acla.org> (10.11.2014).

Apter, Emily 2006. *The Translation Zone. A New Comparative Literature*. Princeton: Princeton University Press.

Arac, Jonathan 2002. Anglo-globalism? *New Left Review* 16, 35–45.

Auerbach, Erich 1967 (1952). *Philologie der Weltliteratur. Gesammelte Aufsätze zur romanischen Philologie*. Bern und München: Francke, 301–310.

Auerbach, Erich 1992. *Mimesis. Todellisuudenkuvaus länsimaisessa kirjallisuudessa (Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur, 1946)*. Suom. Oili Suominen. Helsinki: SKS.

Barnard, Frederic M. 1964. *Zwischen Aufklärung und politischer Romantik. Eine Studie über Herders soziologisch-politisches Denken*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

- Bernheimer, Charles 1995a. Introduction. *The Anxieties of Comparison*. Bernheimer 1995b, 1–17.
- Bernheimer, Charles (ed.) 1995b. *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Bhabha, Homi K. 1994. *The Location of Culture*. London and New York: Routledge.
- Birus, Hendrik 1995. Goethes Idee der Weltliteratur. Eine historische Vergegenwärtigung. Manfred Schmeling (Hrsg.), *Weltliteratur heute. Konzepte und Perspektiven*. Würzburg: Königshausen und Neumann, 5–28.
- Casanova, Pascale 2004. *The World Republic of Letters (La république mondiale des lettres, 1999)*. Trans. M. B. DeBevoise. Cambridge, MA & London: Harvard University Press.
- Cooppan, Vilashini 2012. World Literature between History and Theory. D’haen, Damrosch & Kadir 2012, 194–203.
- Curtius, Ernst Robert 1973 (1948). *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Bern und München: Francke.
- Damrosch, David 2003. *What Is World Literature?* Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- D’haen, Theo, David Damrosch & Djelal Kadir (eds.) 2012. *The Routledge Companion to World Literature*. London & New York: Routledge.
- Eckermann, Johann Peter s.d. (1836–1848). *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*. Leipzig: Max Hesse’s Verlag.
- Figueira, Dorothy 2013. Postkolonialismus und Komparatistik. Zymner & Hölter 2013a, 197–199.
- Gillespie, Gerard 1995. Auf den multikulturellen Irrwegen der amerikanischen Komparatistik. Kontrast und Mahnbild für ein junges Europa. Manfred Schmeling (Hrsg.), *Weltliteratur heute. Konzepte und Perspektiven*. Würzburg: Königshausen und Neumann, 85–99.
- Gillies, Alexander 1931–1933. Herder and the Preparation of Goethe’s Idea of “Weltliteratur”. *Publications of the English Goethe Society*, new series 9, 46–67.
- Goethe, Johann Wolfgang von 1999 (1890). Vorarbeiten und Bruchstücke. *Werke*, Weimarer Ausgabe, Bd. 42.2. Weimar: Verlag Hermann Böhlaus Nachfolger, 397–516.
- Gossens, Peter 2011. *Weltliteratur. Modelle transnationaler Literaturwahrnehmung im 19. Jahrhundert*. Stuttgart und Weimar: Metzler.
- Guillén, Claudio 1993. *The Challenge of Comparative Literature (Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la literatura comparada, 1985)*. Trans. Cola Franzen. Cambridge: Harvard University Press.

- Gymnich, Marion 2013. Anglo-amerikanischer Sprachraum (UK, Irland, USA, Kanada, Neuseeland, Australien). Zymner & Hölter 2013a, 29–34.
- Herder, Johann Gottfried 1984 (1767–1768). *Über die neuere deutsche Literatur. Fragmente. Werke*, Bd. I. Hrsg. v. Wolfgang Pross. München und Wien: Hanser, 63–354.
- Herder, Johann Gottfried 1985. *Über die neuere deutsche Literatur [erste bis dritte Sammlung von Fragmenten, 1767]. Werke*, Bd. 1: *Frühe Schriften 1764–1772*. Hrsg. v. Ulrich Gaier. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 161–539.
- Herder, Johann Gottfried 1989 (1784–1791). *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Werke*, Bd. 6. Hrsg. v. Martin Bollacher. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag.
- Herder, Johann Gottfried 1993 (1782–1783). *Vom Geist der Ebräischen Poesie. Werke*, Bd. 5. *Schriften zum Alten Testament*. Hrsg. v. Rudolf Smend. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 661–1308.
- Herder, Johann Gottfried 1994 (1773). Anmerkungen über das griechische Epigramm. *Werke*, Bd. 4. *Schriften zu Philosophie, Literatur, Kunst und Altertum 1774–1787*. Hrsg. v. Jürgen Brummack und Martin Bollacher. Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 499–548.
- Jordheim, Helge 2003. *Läsningens vetenskap. Utkast till en ny filologi (Lesningens vetenskap. Utkast til en ny filologi, 2001)*. Övers. Sten Andersson. Uddevalla: Anthropos.
- Lempicki, Sigmund 1968. *Geschichte der deutschen Literaturwissenschaft bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. 2. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Mayo, Robert S. 1969. *Herder and the Beginnings of Comparative Literature*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Moretti, Franco 2007 (2005). *Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for Literary History*. London & New York: Verso.
- Moretti, Franco 2013. *Distant Reading*. London & New York: Verso.
- Moser, Christian 2013. Globalisierung und Komparatistik. Zymner & Hölter 2013a, 161–164.
- Pizer, John 2000. Goethe's "World Literature" Paradigm and Contemporary Cultural Globalization. *Comparative Literature* 52, 213–227.
- Saariluoma, Liisa 1993. Erich Auerbachin *Mimesis* 1990-luvulla. Pirjo Ahokas ja Lea Rojola (toim.), *Toiseuden politiikat. Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 47. Helsinki: SKS.
- Said, Edward W. 1978. *Orientalism*. New York: Pantheon.
- Said, Edward W. 2004. *Humanism and Democratic Criticism*. New York: Columbia University Press.

- Schmeling, Manfred, Monika Schmitz-Emans & Kerst Walstra (Hrsg.) 2000. *Literatur im Zeitalter der Globalisierung*. Würzburg: Königshausen und Neumann.
- Siebers, Tobin 1995. Sincerely Yours. Bernheimer 1995b, 195–203.
- Solte-Gresser, Christiane 2013. Frankreich und französischer Sprachraum. Zymner & Hölter 2013a, 24–29.
- Spitzer, Leo 1928. *Stilstudien I. Sprachstile*. München: Max Hueber.
- Spitzer, Leo 1948. *Linguistics and Literary History. Essays in Stylistics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Spivak, Gayatri Chakravorty 2003. *Death of a Discipline*. New York: Columbia University Press.
- Steinby, Liisa 2014. Elliptinen synteesi. (Sosiaalhistoriallisen) kirjallisuushistorian kirjoittamisen vaikkeudesta. *Avain* 2/2014, 6–20.
- Weber, Peter 1977. Die Herausbildung des Begriffs Weltliteratur. Günther Klotz, Winfried Schröder, Peter Weber (Hrsg.), *Literatur im Epochenumbruch. Funktionen europäischer Literaturen im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*. Berlin und Weimar: Aufbau, 531–614.
- Zymner, Rüdiger & Achim Hölter (Hrsg.) 2013a. *Handbuch Komparatistik. Theorien, Arbeitsfelder, Wissenspraxis*. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler.
- Zymner, Rüdiger & Achim Hölter 2013b. Einleitung. Konturen der Komparatistik. Zymner & Hölter 2013a, 1–4.